

HOYTO TAMİR (MOĞOLİSTAN)'DAN YENİ YAZITLAR (ÖN NEŞİR)

Osman Fikri SERTKAYA -Sartkocaulı HARCAVBAY

I. Malzeme:

Eski Türk yazıtlarının yazıldığı yerler ve tipleri çok çeşitlidir. Genel olarak ya Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında olduğu gibi düzeltilmiş bir kaya parçası üzerine veya bazı Yenisey yazıtlarında olduğu gibi tabii bir kaya parçası üzerine yazılan yazıtların başka bir grubu da dağ veya tepe yamaçlarına yazılan yazıtlardır.

Bu şekildeki yazıtlardan birisi Kemçik / Kaya-başı yazıtı (E 24)'nın üzerinde bulunduğu Kızıl-Kaya külliyesidir. Kemçik nehrinin sol kolu üzerindeki İşkema boğazının sağ yakasında bulunan Kızıl Kaya külliyesinde Göktürk, Çin ve Moğol harfleri ile yazıtlar ve daha önceki kavimlerden kalan kaya resimleri bulunmaktadır.¹

1991 yazında Kızıl-Kaya külliyesinde meslektaşım Dmitriy D. Vasilyev'le birlikte yapmış olduğumuz araştırma ve inceleme gezisinde külliye kayalığının yavaş yavaş erimekte ve dağılmakta olduğunu tespit ettik.

İkinci bir külliye Tepsey tepesidir. Tepsey külliyesindeki yazıtlardan bazıları ilk defa G. İ. Spasskiy tarafından zikredilmiştir.

Bu yazıtlardan (E 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117) numaralı yazıtlar S. G. Klyaştorıny tarafından "Güney-Sibirya'nın runik epigrafisi (Tepsey ve Turan'daki kaya yazıtları)"² başlığıyla, (E 123, 124, 125) numaralı yazıtlar da D. D. Vasilyev tarafından "Tekrar Tepsey'deki eski Türk epigrafisi hakkında"³ başlığı ile yayımlanmıştır.

1991 yazında meslektaşım D. D. Vasilyev ile birlikte Tepsey külliyesini bir defa daha araştırdık. Bu tepedeki bir mağarada seyyahlar tarafından tespit edilen bazı yazıtların deprem dolayısıyla kaybolduğunu, yine yazıtların bazılarının da Yenisey barajı gölünün alt seviyesinde yani su altında kaldığını, bir defa daha, tespit ettik.

¹ S. E. Malov, *Eniseyskaya Pismennost' Tyurkov, Teksti i perevodı*, M.-L. 1952, s. 44-45.

² E 111-117 (Tepsey, I-VII) ile E 118 (Turan-I) yazıtlarının yayımı için bk. S. G. Klyaştorıny, "Runičeskaya epigrafika Yujnoy Sibiri (Naskalme nadpisi Tepseye i Turana) [Güney-Sibirya'nın runik epigrafisi (Tepsey ve Turan'daki kaya yazıtları)], *Sovyetskaya Tyurkologiya*, 1976/1, s. 66-70.

³ E 123, 124 ve 125 (Tepsey VIII-X) yazıtlarının yayımı için bk. D. D. Vasilyev, "Eşçe o drevnetyurkskaya epigrafike Tepseye [Tekrar Tepsey'deki eski Türk epigrafisi hakkında]", *Sovyetskaya Tyurkologiya*, 1977/2, s. 79-81.

Üçüncü bir külliye Moğolistan'ın Hoyto Tamir mevkiinde bulunan *Tayhar Kayalığı* [=*Tayhar çuluu*] külliyesidir.

Moğolistan'da Orhon nehrinin batısında 47 1/2° Kuzey - 101° Doğu'da Arhangay aймаğının Tamir Somonunun Hoyto Tamir mevkiinde bulunan Tayhar Kayalığı üzerinde Kidan, Soğd, Çin, Tibet, Göktürk, Uygur, Moğol ve Arap harfleriyle olmak üzere birçok yazıt bulunmaktadır.

Yüksekliği 30-40 m olan Tayhar Kayalığı, Tamir nehrinin kıyısında bulunuyor. Göktürkçe yazıtlar kayalığın yüzünde Güney-doğu'dan Güney'e ve Güney-batı'dan Kuzey yönüne doğru bol miktarda bulunmaktadır. Yazıtlar siyah ve kırmızı boyalarla yazılmış olup, özel olarak ayarlanmış kuş kanatı veya çin kalemleriyle (*kucma* 'ucu kıllı kalem') veyahut yazı yazmak için ayarlanmış ağaç kalemler kullanılarak yazılmıştır. Taş üzerine yazılan yazıların yazıldıkları zamandan bugüne kadar boya özelliklerini kaybetmemesine dayanarak taş üzerinde başka bir teknolojinin kullanıldığı da düşünülebilir. Çünkü 1250 yılı aşkın bir süre açık güneşte, yazın 20-30 derece sıcaklık ile bol miktardaki yağmura kışın ise karlı fırtınalara, 30-40 derece soğuğa, kum ve toprak fırtınalarına dayanması bu boyanın veya mürekkebin teknik özelliklerinin farklı olduğunu da gösterir.

II. Malzeme üzerindeki çalışmalar:

Tayhar Kayalığı üzerindeki yazıtlar ilk defa 1893 yılında D. A. Klementz tarafından zikredilmiştir.

a) **Klementz kopyaları:** D. A. Klementz'in Tayhar Kayalığı üzerinden kopya ettiği Göktürk harfli 10 yazıt, iki yıl sonra, 1895'te Wilhelm Radloff tarafından "Hoyto Tamir'deki yazıtlar" başlığı ile yayımlanmıştır.⁴

W. Radloff'un yayımladığı bu 10 metnin Türkçe adaptasyonu da Hüseyin Namık Orkun tarafından *Eski Türk Yazıtları*'nın II. cildinde "Hoytu-Tamir yazıtları" başlığı ile yapılmıştır.⁵

Klementz'in tespitleri üçüncü olarak S. E. Malov tarafından işlenmiştir. S. E. Malov "Hoyto-Tamir anıtları"⁶ başlığı ile Klementz tespitlerini dökme Göktürk harfleri ve Klementz kopyalarıyla birlikte vermiş, 10 metnin transkripsiyon ve tercümelerini yapmıştır. Metnin sonunda 4 açıklama yer alır.

Klementz kopyalarından üçünde, 2., 7. ve 10. metinlerde, tarih kaydı bulunmaktadır. Bu tarih kayıtları Louis Bazin tarafından işlenmiştir.⁷ L. Bazin bu tarih

⁴ Wilhelm Radloff, "Die Inschriften am Choito-Tamir", *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei, I*, St. Petersburg, 1895, s. 260-268.

⁵ Hüseyin Namık Orkun, "Hoytu-Tamir yazıtları", *Eski Türk Yazıtları, II*, İstanbul, 1938, s. 105-117.

⁶ S. E. Malov, "Pamyatnika Hoyto-Tamira", *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, M.-L. 1959, s. 46-54.

⁷ Louis Bazin, *Les Calendriers Turcs Anciens et Medievaux*, Lille, 1974, 800 s. = *Les Systemes Chronologiques Dans Le Monde Turc Ancien*, Budapest-Paris, 1991, s. 210-221.

kayıtlarını VIII. yüzyılın ikinci yarısının başları olarak (753 ile 756 yılları arası) tarihlendirmektedir.

Klementz'in metin tespitlerinin yazı özellikleri D. D. Vasilyev tarafından "Hoyto Tamir anıtının yazı özellikleri" adlı makalesinde işlenmiştir.⁸

b) J. G. Granö kopyaları: Bir kısım metin parçaları G. Ramstedt ve J. G. Granö ve Pennti Aalto tarafından müştereken yazılan "Moğolistan'daki eski Türk yazıtları üzerine materyaller"⁹ adlı makalede verilmiştir. Granö makalesinde Tayhar kayalığından kopya edilen 26 metin vermektedir.

c) H. Perlee kopyaları: Bir kısım metin parçaları da Moğol bilgin H. Perlee tarafından "Tayhir çuluu"¹⁰ başlığı ile yayımladığı araştırmasında elle kopya edilmiş şekilde verilmiştir. Ancak bu kopyalar çok sağlıksızdır. Faydalanmak pek mümkün değildir.

Bilinen metinlerin bazılarının fotoğrafı Rinçen'in "Moğolistan'daki kayalar ve dikili taşlar üzerindeki piktografik resimler ve yazılar" adlı albümünde yayımlanmıştır.¹¹

ç) Sartkocaulı Harcavbay kopyaları: D. Klementz, J. G. Granö ve H. Perlee'den sonra bu külliye üzerindeki yazıtları inceleyen dördüncü araştırmacı Kazak Türkolog Sartkocaulı Harcavbay'dır.

Harcavbay bu yazıtları incelediği sırada ansızın gökyüzü kararmış ve bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağmaya başlamıştır. Saklanacak bir yer olmadığı için yağmur altında yağmurun bitmesini bekleyen Harcavbay Tayhar kayalığı üzerinde daha önce fark edilmeyen bazı yeni yazıtların yağmur altında yavaş yavaş belirdiğini görmüş ve bu yazıtların yerlerini işaretlemiştir. Yağmurdan bir müddet sonra gökyüzü açılmış ve yağmurda beliren yeni yazıtlar parlak güneş altında tekrar kaybolmaya başlamış ve kaybolmuştur.

Harcavbay işaretlediği yerleri su ile ıslattığında yazıtları görmekte fakat kaya yüzü kuruyunca yazıt görünmez olmaktadır. Bunun sebebi ise 750 yılları civarında yazılan bu yazıtların kuvvetli güneş altında solması ve görünürlüğüünün zayıflamasıdır. Harcavbay taş üzerindeki 1250 yıllık eskimiş yazıları yılın her mevsiminin güneşli günlerinde güneşin sabah, öğle ve akşam hareket yönlerinden faydalanarak okuyup kağıda dökmeğe çalışmıştır. Sıcak ve güneşli zamanlarda taş üzerine berrak su serperek yazıları okuma tarzına da başvurmuştur. Taş ıslandıktan

⁸ D. D. Vasilyev, "Grafiçeskie osobennosti pamyatnikov Hoyto-Tamira", *Voprosi vostoçnogo literaturovedeniya i tekstologii*, Moskova 1975, s. 100-109.

⁹ "Die Inschriften von Choitu-Tamir", *Materialien zu den Altürkischen Inschriften der Mongolei=JSFOu*, 60/7, Helsinki 1958, s. 62-76.

¹⁰ H. Perlee, "Tayhir çuluu [Tayhir kayalığı]", *Studia Archaeologica*, Ulaanbaatar 1960, Tomus I, Fasc. 4, s. 1-26.

¹¹ Rinçen, *Mongol Nutag dah' Hadni Biçees Gerelt Höşööniyn Zuyl = Les Dessigns Pictographiques et les Inscriptions sur les Rochers et sur les Steles en Mongolie*, Corpus Scriptorum Mongolorum, Institutii Linguae et Litterarum Academiae Scientiarum Reipublicae Populi Mongolici, Tomus XVI, Fasciculus I, Ulaanbaatar, 1968, s. 34-36.

sonra 5-10 dakikalık vakitte, taş üzerindeki su kuruyuncaya kadar hemen kopyasını elde etmeye çalışmış ve bu ve benzeri usullere başvurarak kopyasını çıkarttığımız Tayhar kayalığındaki 19 eski Türk yazıtının kopyasını elde etmiştir.

Harcavbay tarafından 1976 yılından itibaren 12 kere gidilerek tespit edilen yazıt sayısı 19'dur. Bu 19 metin, külliyein Güney-Batı yönünden başlayarak Doğu ve Kuzey yönlerine doğru sıralanmıştır. Yani Harcavbay'daki metin tespitleri saat yelkovanının aksi yönündedir.

D. Klementz'in metinlerinden 2'si Harcavbay'da yoktur. Böylece toplam yazıt sayısı 21 olmaktadır. Bunun 11'i (1, 3, 4, 6, 7, 9, 11, 12, 17, 18, 19 numaralı yazıtlar) Harcavbay tarafından tespit edilen yeni yazıtlardır.

III. Harcavbay'ın malzemesinin Osman Fikri Sertkaya'ya intikali:

1990 yılının Ağustos ayında Moğolistan'da Kazak Türklerinin oturduğu Bayan Ölgü'de bulunuyordum. Sartkocaulı Harcavbay Kazak Türklerinin milletvekili olarak Moğolistan Parlamentosu'na seçildi. Harcavbay, 25 yıldan fazla bir zamandan beri topladığı Göktürk harfli birçok metnin müsvedde transkripsiyon ve tercüme denemeleri ile resimlerini işlemem için bana devretti. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un yanında bu malzemeyi kendi adıma işleyebileceğimi de söyledi. Ancak bu geçen 10 yıl zarfında Harcavbay tarafından toplanan hiçbir malzemeyi kendi adıma işleyip yayımlamadım. Bunun yanında kendi çalışmalarımı yayımlarken eğer Harcavbay müsveddelerinden faydalandı isem bunu faydalandığım ölçüde belirttim. Çoyr yazıtı yayınımda bu açıkça görülebilir.

Burada transkripsiyonlarını yaptığım Hoyto-Tamir metinleri de bu malzemeye dayanmaktadır. Ben bu malzemeyi Harcavbay tarafından yapılan kopyalarına dayanarak Göktürk harfleri ile tespit ettim. Metinlerin transliterasyon ve transkripsiyonlarını yaptım ve eldeki mevcut yayınlar ile de karşılaştırdım.

Sartkocaulı Harcavbay 2000 yılının Nisan ayında toplanan "II. Milletler Arası Göktürk Anıt ve Yazıtları Kollokyumu"nda Hoyto-Tamir yazıtları ile ilgili bir bildiri sunarak kendi tespitlerini meslektaşlarına duyurdu. Ancak Kollokyumdan sonra benim daha önce yaptığım çalışmaları görünce kendi bildirisinin benim çalışmalarım ile birleştirilerek bir bütün hâlinde ve iki yazarlı olarak yayımlanmasını arzu etti. Böylece bu "ön neşir" yayıma hazırlanmış oldu.

IV. Yazıtların sayısı ve metinlerin karşılaştırma sonuçları:

Klementz, Tayhar Kayalığı'ndan 10 metin kopya etmiştir. Bu metinler Radloff tarafından yayımlanmıştır.

Harcavbay, Tayhar Kayalığından 19 metin kopya etmiştir. Burada ilk defa yayımlanan bu metinlerden 8 tanesi Radloff metinleri ile çakışmaktadır. 11 tanesi ise Radloff'tan sonra yeni yayımlanmakta olan metinlerdir.

Granö, Tayhar Kayalığı'ndan 26 metin kopya etmiştir. Bu metinlerden 13 tanesi (6 tanesi Radloff, 7 tanesi de Harcavbay) metinleri ile çakışmaktadır. Geriye kalan 13 metin bugüne kadar yayımlanmamıştır.

Sonuç olarak burada 10 tanesi Radloff'un daha önce yayımladıkları, 11 tanesi ise Harcavbay'ın yeni kopyaları olmak üzere 21 metin yayımlanmaktadır.

Bu 21 metne Granö'nün kopya ettiği ancak henüz işlenmemiş olan 13 metin daha ilâve edildiğinde Tayhar Kayalığı'ndan kopya edilen metin sayısının 34 olduğu görülür.

Elde bulunan malzemenin 1. derecede güvenilir istinsahları Harcavbay, 2. derecede güvenilir istinsahları Klementz, 3. derecede güvenilir istinsahları Granö, 4. derecede güvenilir istinsahları Perlee tarafından yapılan tespitlerdir. Bu tespitlere dayanarak bu "ön neşir"den sonra yapılması gereken çalışmalar şunlar olmalıdır:

Tayhar Kayalığı külliyesindeki Kidan, Soğd, Çin, Tibet, Göktürk, Uygur, Moğol ve Arap harfli yazıtlar sahanın mütehassısları olan bir komisyon tarafından yeniden değerlendirilmeli ve külliye bir bütün hâlinde incelenmelidir. Böyle bir inceleme sonucunda bilinen 34 metnin sayısının yükseleceği kuvvetle muhtemeldir. Bütün metinler net resimlerle belgelenmeli, güvenilir kopyalar yerinde tespitle kâğıda geçirilmelidir. Daha önceki çalışmalar son yayımda kesinlikle gösterilmeli, böylece gelecekteki çalışmalarda metin sayısında yapılabilecek karışıklıklar önlenmelidir.

Aşağıdaki cetvelde bilinen 34 metnin bir listesi verilmektedir.

İki kısımdan oluşan listenin ilk bölümü yayımlanan 21 metnin Radloff-Orkun-Malov; Granö; Perlee ve Rinçen ile Harcavbay tarafından yapılan kopyalarının karşılaştırma listesidir. Listedeki 21 metnin üçü Louis Bazin tarafından tarihlendirilmiştir.

Listenin ikinci bölümünde ise Granö tarafından kopya edilen ancak bu güne kadar işlenmeyen metinler yer almaktadır.

Metinlerin işlenmesinde tutulan yol ise şöyledir:

Önce metnin satır sayısı verilmekte, daha sonra da varsa, yapılan yayınları gösterilmektedir. Bunları Harcavbay'ın kısa açıklamaları takip etmektedir.

İkinci bölümde Harcavbay'ın kopyaları verilmektedir.

Üçüncü bölümde metinler Runik işaretlerle verilmektedir.

Dördüncü bölümde metinlerin transliterasyonları ve transkripsiyonları yapılmaktadır.

Beşinci bölümde tercüme denemeleri yer almaktadır.

Altıncı bölüm olan "açıklamalar" bölümünde de daha önceki malzeme ile ilgili karşılaştırma sonuçları sunulmaktadır.

METİNLERİN KARŞILAŞTIRILMALARI**A) Yayınlanan metinler (21)**

Sıra	satır sayısı	I. grup Radloff Orkun Malov	II. grup Granö	III. grup P(erle) R(inçen)	IV. grup Harcavbay	tarihlendirme (L. Bazin)
1			E 19 - s. 72	P. 22/VIII	1	
2	4 str.	10	A 9 - s. 68	R. 36/3	2	15.08-24.09.756
3			A 10 - s. 68	R. 35/5	3	
4			A 6 - s. 68		4	
5	2 str.	9	A 4 - s. 67	R. 36/1	5	
6			A 1 - s. 67	P. 22 R. 35/1; 4 ve 36/2	6	
7			B 12 - s. 69		7	
8	4 str.	5		P. 21	8	
9			C 13 - s. 70		9	
10	4 str.	4	C 14 - s. 70		10	
11			D 17 - s. 71		11	
12					12	
13	8 str.	3	E 18 - s. 72		13	
14	6 str.	1	G 26 - s. 74		14	
15	7 str.	2	E 20 - s. 72	P. 23-24	15	4.10.756
16	4 str.	7			16	6.11.753
17					17	
18					18	
19					19	
20	2 str.	6				
21	1 str.	8				

B) Yayınlanmamış metinler (13)

22			A 2 - s. 67			
23			A 3 - s. 67			
24			A 5 - s. 68			
25			A 7 - s. 68			
26			A 8 - s. 68			
27			B 11 - s. 69			
28			D 15 - s. 71			
29			D 16 - s. 71			
30			F 21 - s. 73			
31			F 22 - s. 73			
32			G 23 - s. 74			
33			G 24 - s. 74			
34			G 25 - s. 74			

I. Metin:

Metin: Köktürk harfli 3 satır. Granö, 72. İlk iki satırı Perlee'de 8. yazıt olarak var.

Yazıt siyah çini mürekkeple yazılmış.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

\downarrow \uparrow \downarrow \uparrow : \downarrow \uparrow > .1
 \uparrow \uparrow : \downarrow \uparrow D : \downarrow \times \uparrow \uparrow \uparrow \uparrow .2
 \uparrow \uparrow \uparrow : \uparrow ... \uparrow \uparrow \uparrow \uparrow \uparrow \uparrow .3

1. WÇB¹ : G¹T¹ G¹
 uçub : (a)g(i)t ga Uçarak (?) yüksel ...
2. Y²R²D² : Y¹WL¹ : B²R²
 y(i)rde : yol b(i)r toprağımdan yol bir
3. W²T²W²K²N² ... Z : Y²R²M
 ötük(e)n ... (ö)z : y(i)r(i)m Ötüken öz toprağım

AÇIKLAMALAR

1. uçub: "uçarak" şeklinde tercüme etmek için son sesin gerundium -p'si olması gerekirdi. Niçin -b olarak tespit edildi?
3. Satırın ilk iki kelimesi kopyadan daha sonra Harcavbay tarafından ötük(e)n şeklinde teşhis edilmiştir.

II. Metin:

Metin: Köktürk harfli 4 satır.

Radloff, 268; Orkun, II, 115; Malov, 53-54; Granö, 68; Perlee'de yok; Rinçen (s. 36) 3. resim; Bazin, 217-219.¹²

Ucu kılılı bir kalemle ve siyah çini mürekkeple yazılan metin D. Klementz tarafından bir önceki yazıt eklenerek transkripsiyonlanmıştır.

✱ 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿
 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿
 ✱ 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿
 ↓ 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

✱ 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 . 1

𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 . 2

✱ 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 . 3

𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 : 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿 . 4

1. B²YÇYN² : Y¹YL¹ : Y²T²YNÇ Y¹ : B²YS² : Y²YG²R²M
 biçin : yıl : yetinç (a)y : biş : yig(i)rm

2. YK² : B²YÇG² B¹ÇG¹K¹ B¹Y¹T¹G¹
 ike : biç(e)g b(a)ç(a)gka b(a)rt(1)g

3. K¹S¹WY¹ K¹R¹ B¹Ş¹G¹ : Y¹Y¹L¹T¹M :
 p(e)şuy k(a)ra b(a)ş(1)g : y(a)yl(a)t(1)m :

K²WZT² T¹NYYN¹ T¹Ş¹G¹ R²T²M

küzte : t(o)n̄yın t(a)şga (e)rt(i)m

¹² Maymun yılının 7. ayının 15. günü L. Bazin tarafından 15 Ağustos 756 tarihi olarak, aynı yılın 9. ayı ise 29 Eylül 756 -27 Ekim 756 tarihleri arası olarak tespit edilmiştir.

4. MWN¹T¹' B²YNK YLY B¹R¹ YT²MN² :
 munta (e)biŋg ili b(a)r it(i)m(i)n :
 K²W¹NKL² Y WYR¹Y wK
 köŋg(ül) (a)y uyarı ok

1. Maymun yılının yedinci ayının on beşinde
2. Biçeg-Baçag'a gittik.
3. Peşuy Kara-baş (tepe)'ta yaz mevsimini geçirdim. Güz'de Tonÿın-Taş'a ulaştım.
4. Burada evinin halkı var. ... Gönül ay ... ok

AÇIKLAMALAR:

1. **biş yigirmi:** Harçavbay'ın *biş yigirmi* “on beş” tespiti Bazin'de *yigirmi* “yirmi” olarak geçtiği için Bazin'in tarihlendirmesi beş gün öne alınmıştır.
2. **Biçeg Baçag:** Harçavbay'ın *biçeg baçag* yer adı okuyuşu Bazin'de *gesi-ge tabçag* şeklindedir. Bazin'deki *tabçag* şekli *tabgaç* kelimesinin *metathèse*'li şekli olup Göktürk harfli metinlerde ilk defa görülmektedir. Ancak *biç* kelimesindeki ç işaretini ş'nin aynalı şekli, *b(a)ç(a)g* kelimesindeki ç'yi de *l²*'nin aynalı şekli olarak düşünürsek, ibareyi zorlama ile *biş b(a)l(ı)g* şeklinde okuyabiliriz.
2. **bartıg:** Harçavbay orijinal metni önce *b(a)yt(ı)g* sonra da *bit(ı)g* tespit etmiş, ancak *b(a)rt(ı)g* şeklinde transkripsiyonlamıştır.
2. **yılın ta toksunç ay:** Bu kelimeler Bazin transkripsiyonunda *b(art(ı)g* kelimesinden sonra gelmektedir. Ancak Harçavbay başka bir metne ait olduğu için bu üç kelimeyi transkripsiyonlamamıştır.
3. **peş uy:** Bazin'in *Pe-chouei (pe-şuy)* okuyuşu Harçavbay tarafından *k(a)şuy ?* şeklinde transkripsiyonlanmıştır.
3. **tonÿın taş:** Harçavbay'a göre *tonÿın taş* ibaresi Moğolca *Tayhar çuluu*'nun eski Türkçedeki şeklidir. Harçavbay'ın *tonÿın taş* okuyuşu Bazin'de *tabçag* şeklindedir.
3. **ertim:** Cümlenin fiili Bazin tarafından *tönŋtüm* “döndüm”, Harçavbay tarafından ise *ertim* “ulaştım, eriştim” şeklinde okunmuştur.
4. Harçavbay kopyada T¹WNY G²Y (tonÿ gi) okuduğu kelimeleri daha sonra MWN¹T¹' (munta) şeklinde düzeltmiştir. Ancak bu satırın kopyasından anlamlı bir cümle çıkarmak zordur.

III. Metin:

Metin: Köktürk harfli 2 satır.

Granö, 68; Rinçen (s.35'te) en alttaki 5. resim.

D. A. Klementz bu yazıtın kopyasını yaptığı zaman başka yerde bulunan iki yazıyı bir sonraki satırdaki yazı ile birlikte kağıda dökmüş bu yüzden sonraki bilim adamları tarafından zorla okunmuştur.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

DΞΞH : EYHNG .1

DΞΞH : YΞΞHÖ .2

1. Y²WZL²G² : K¹WNÇY¹
yüzl(ü)g : kunç(u)y

Güzel Hanım (=Kunçuy)

2. T¹R¹DW¹Ş : K¹WNÇY¹
t(a)rduş : kunç(u)y

Tarduş Hanım (=Kunçuy)

AÇIKLAMALAR:

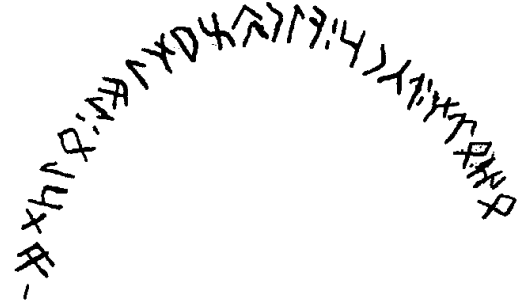
1. Harcavbay'a göre Eski Türkçe *yüzlüg* kelimesinin Kazak Türkçesindeki karşılığı *suluv* "güzel" kelimesidir.

V. Metin:

Metin: Köktürk harfli 2 satır.

Radloff, 266-267; Orkun, II, 114; Malov; Granö, 67; 52-53 Rinçen (s. 36'da) ilk resim.

Kırmızı boyayla yazılmış tek yazıttır. D. Klementz'in kopyasını okumak mümkün değildir. Çünkü harfler kağıda bütünüyle yanlış dökülmüştür. Metin Perlee'de de yoktur. Radloff ile Malov transkripsiyonlarından ise anlam çıkarma mümkün değildir. Yazıt yay tipindeki o kabilenin tamgası olabilir. Radloff'a tamgası şeklinde yazılmıştır. Bu da göre metnin ortasında iki Çince ideo gram var.

НҮҮТД'І'А:ІЕХ:Ә)А:ЕХЈЕҮТХ ІҮНҺ

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

НҮҮТД'І'А : Ә)А : ЕХЈЕҮТХ ІҮНҺ .1

ХХІТХ : ЈХІҮДХӘ)ІҮ : Ү)А1 : ҮҮХ : НҮХ .2

1. B²N² : B²R²S : P¹ÇWR¹ : K²Y WT¹Z Y¹Ş¹YM¹ : B²YT²D²M
b(e)n : (i)br(i)s : (a)p(a) çor : (i)ki ot(u)z y(a)şıma : bit(i)d(i)m
2. T²WL²S B²YL²G²' B²G² : T¹WNY : B²G²Y T¹G¹Y¹ R²K²N²
töl(e)s bilge b(e)g : tonÿ : b(e)gi t(a)g(a) (i)rk(i)n

1. Ben İbris Apa Çor yirmi sekiz yaşında yazdım.
2. Töles Bilge Beg Tonÿ Begi Tagay İrkin.

AÇIKLAMALAR:

1. **ibris:** "Sibiryaya panteri" için bk. EDPT, 199a irbiş maddesi.
1. **iki:** Granö de biş.

1. T²NKR²K²N² : L¹P¹ K¹WT¹L¹G¹ B²YL²G²' K¹N¹
 t(e)n̂gr(i)k(e)n : (a)lp kutl(u)g bilge k(a)n
2. ŴG²' T²YR²G² B²YL²G²'S²YN² ÇN²... YN²
 öge tireg bilgesin (ü)ç(ü)n in
3. L¹P T¹M:// K²WL² T¹R¹K¹N¹ : B²G² : K¹[WT¹L¹G¹?] : B²G²L²R²
 (a)lp (a)t(ı)m : köl t(a)rk(a)n b(e)g k¹[utl(u)g?] : b(e)gl(e)r
4. B²YR² Y²G²YR²MYK²Y Y¹ B²YR² Y¹NKYK¹' : Y¹G¹ : K²
 bir : y(i)g(i)rmiki (a)y : bir y(a)n̂gıka : (a)y(ı)g : k²
5. WT¹Z Y¹Ş¹MK¹'
 ot(u)z y(a)ş(ı)mka
6. T²G²N² //// B¹R¹S D²G²
 t(i)g(i)n //// b(a)rs d²g²

1. Tengriken Alıp Kutlug Bilge Kan
2. Öge Tireg beyler bilgeliği için küçük
3. Kahramanlık atım Köl Tarkan Beg K(utlug?) begler
4. On birinci ayın birinci gününde fena ...
5. Otuz yaşında Alp Kutlug Bilge kağan ülkesinde
6. Tigin Bars

AÇIKLAMALAR

1. **k(a)n**: 2. istinsahta *k(a)g(a)n* şeklinde teşhis edilmiştir.
2. **bilges(i)n**: 2. istinsahta bu kelimedden önce B²G²L²R² (*b(e)gl(e)r*) kelimesi okunmuş.
3. 2. istinsahta B²G²L²R² (*b(e)gl(e)r*) yerine B²YL²G²' (*bilge*) kilimesi teşhis edilmiş.
5. 2. istinsahta ilk iki kelime olan *ot(u)z y(a)ş(ı)mka* ibaresinden sonra L¹P¹ K¹WT¹L¹G¹ B²YL²G²' K¹G¹N¹ L²N²T²' ((a)lp kutl(u)g bilge k(a)g(a)n (i)l(i)nte) kelimeleri teşhis edilmiş.
6. 2. istinsahta metnin sonuna şeklinde bir damga yapılmış.

3. $Y^2G^2N^2$ $R^2K^2N^2$: L^2MN^2 $T^2WR^2WMN^2$: K^1NTM : $WNKR^2$
 y(i)g(e)n : (i)rk(i)n : (i)l(i)m(i)n t(ö)rüm(i)n : k(a)nt(ı)m : öñgre

4. $K^2/////$ $R^2/////$ K^1WT^1 T^2NKR^2Y $K^1WT^1L^1G^1$ $B^1WL^1ZN^1$
 k^2 r^2 kut t(e)ñgri kutl(u)g bolz(u)n

1. Köpek yılının d(okuzuncu ayının ?) mavi
2. gökten kut bulmuş ✨ Ötüken toprağında
3. Yegen İrkin ilimi, törümü **kantım**. Doğuda
4. k^2 ... r^2 ... kut tanrı kutlu olsun!

AÇIKLAMALAR

1. **t(o)k(u)z(u)nç**: Granö'de (a)lt(ı)nç.
3. ve 4. satırlar Granö'de oldukça farklı.

VIII. Metin:

Metin: Köktürk harfli 4 satır.

Radloff, 264; Orkun, II, 111; Malov, 50-51. Perlee'de yok.

Siyah boyayla yazılan metnin altında \mathcal{H} tamgası var.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

////// DŞ: 3h19: 1J>D: ↓>^ //// .1

Jx#YI TEH /////////////// N 7 T .2

///# M E N H X R : , N H ^ : 3Y E Y .3

K T JND: 3H Y > ^ J T I J Y .4

1. //// T¹W_wK : Y¹W¹L¹Y : Y²Y²T²N²Ç : 'Y¹
]tWk : yolu : yit(i)nç : ay

2. R²K²N² //// T²G²R²S² L²MD²'
(i)rk(i)n /////////////// t(e)gr(e)s (i)l(i)mde

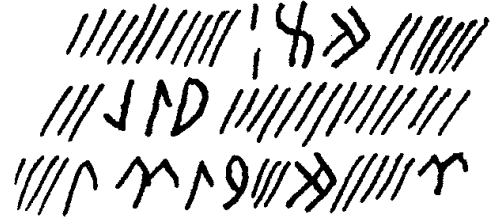
3. K²G²L²N²Ç : T¹R¹K¹N¹ : B²YZ T²W²R²G²S² S²W T¹M
k(e)gl(e)nç : t(a)rk(a)n : biz t(ü)rg(e)ş sü (a)t(i)m[(i)z?]

4. K²YS²R²' T¹WG¹ZN²Ç : Y¹K¹' R²T²M
kisre : toguzunç : (a)yka (e)rt(i)m

1. [Takıgu (?) yıl(ının)] yedinci ay(ının) ...
2. İrkin... Tegres ilimden ...
3. Keglenç Tarkan'ız. Türgeş ...
4. sonra dokuzuncu ayda ulaştım.

IX. Metin:**Metin:** Köktürk harfli 3 satır.

Granö, 70.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

/// : 4*/// .1

///JTD/// .2

///TTR9 * T/// .3

1. ///MZ///
///m(i)z///

2. ///Y¹YL¹///
///y¹l///

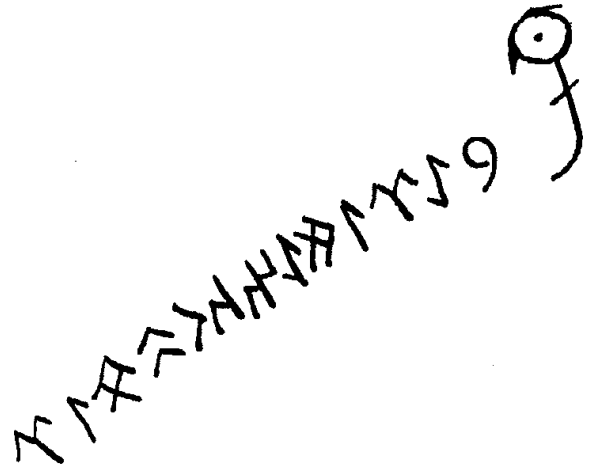
3. ///]R²/M Y²YR²Y
[t(e)ŋg]r[i]m yiri [s(u)bı?

X. Metin:

Metin: Köktürk harfli 1 satır.

Radloff, 263; Orkun, II, 111; Malov, 49-50; Granö, 70. Perlee'de yok.

Klementz kopyasında yanlış olarak tespit edilmiş. Yazıt siyah boyayla yukarıdan aşağıya ve sağdan sola doğru eğik yazılmış. Metnin başında ise şekline benzer bir tamga bulunuyor.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

↑↑>H#↑↑> .1

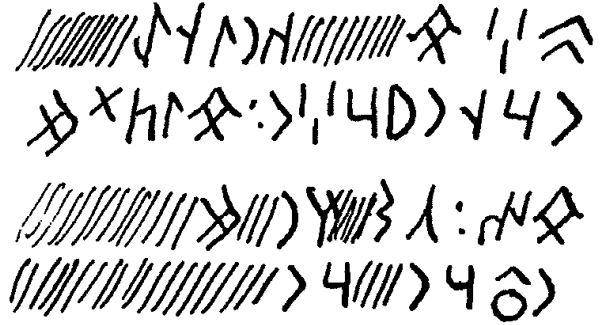
1. Y²R²YM¹'N² K¹WT¹ B²YR²
yerimen kut bir

Tespit edilen imlâ ile sağlıklı bir transkripsiyon ile tercüme yapılamıyor. Harcavbay "Yerimle hayır (huzur) birdir" şeklinde düşünüyor. Granö ise metni çok başka bir şekilde tespit etmiş.

XI. Metin:

Metin: Köktürk harfli 4 satır. Granö, 71.

Siyah boya sert bir nesne kullanılarak yazılmış. Harflerin birçok yeri silinmiş.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽 𐰽 𐰺𐰾 .1
 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰺𐰾𐰿 .2
 𐰽 𐰺𐰾 𐰽𐰾 : 𐰽𐰾 .3
 𐰽𐰾 𐰽𐰾𐰿𐰽 .4

1. T¹G¹ B² ... K¹N¹Y¹NK¹
 t¹g¹ b² /// k(a)nıŋga ... hanına
2. WR¹NKW Y¹R¹G¹W : B²YT²D²M
 ur(u)ngu y(i)rgu : bit(i)d(i)m urungu yırgu yazdım.
3. B²N² : Ç NÇ/// ŞN¹///M
 b(e)n : (i)ç (i)nç[ü]/// şn¹///m ben İç İneçü ...
4. WT¹R¹W ./// R¹W
 utru /// ru karşı ...

AÇIKLAMALAR

1. Granö'de y(i)l uy(a)rgu bitid(i)m şeklindedir.

XII. Metin:

Metin: Köktürk harfli 4 satır.

Siyah boyayla yazılan bu metnin ön tarafı çok silinmiş.

↓ND : NH
DΓδJ
3 hT9
NHh

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

↓ND : NY .1
DΓδJ .2
hT9 .3
NHh .4

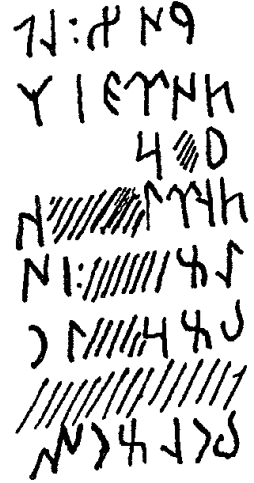
1. [K²W̄S]K²W̄ : Y¹YL¹
[kü^s?]kü : yıl Sıçan : yıl(ının)
2. L¹T¹Y Y¹
(a)ltı (a)y altıncı ay(ının)
3. Y²YT²NÇ
yit(i)nç yedinci (gününde)
4. T²WN²
tün gece

XIII. Metin:

Metin: Köktürk harfli 8 satır.

Radloff, 262-263; Orkun, II, 110; Malov, 49; Granö, 72. Perlee'de yok.

Siyah boyayla yazılan yazıt çok güzel korunmuş durumda.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

ТД : ЧНЭ .1
YIEYKH .2
Ч Д .3
Н ГТТК .4
Н Э .5
)Г ЧЧД .6
НЧЧДЧД .7

1. Y²WZ : L¹P

yüz : (a)lp

Yüz alp

2. T²WR²G²S² L²

türg(i)ş (i)l

Türgeş el ...

3. Y¹///R¹

y¹///r¹

...

4. T²NKR²Y // // // // // // // // T¹
t(e)n̄gri // // // // // // // // t¹ gökyüzü (?)
5. 'Z // // // // // // // // S²W̄
az // // // // // // // // sü ...
6. B¹Z¹R¹ // // // // // // // // PN¹
b¹z¹r¹ // // // // // // // // p(a)n ... arak
7. [W̄ZY K¹WT¹L¹G¹]?
[özi kutl(u)g]?
8. B¹WL¹ZWN²
bolzun olsun!

XIV. Metin:

Metin: Köktürk harfli 6 satır.

Radloff, 261; Orkun, II, 108; Malov, 47; Granö, 74. Perlee'de yok.

Yazıt siyah boya kullanılarak sert maddeyle yazılmış. Metnin ortasında tamgası yer alıyor. Bu tamganın önünde dağ keçisi şeklini alan bir başka tamga vardır.

: N 3 H 4 H H T
 N 3 W 4 N) J D
 4 > L T Y N Y Y > 3 4 8
 4 T 4 0 J H T J 0 I X
 Y J 8 > H   H T X
 :)) 4 J > J

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

N 3 H 4 H H T .1

N 3 W 4 N) J D .2

4 > L T Y N Y Y > 3 4 8 .3

4 T 4 0 J H T J 0 I X .4

Y J 8 > H H T X .5

H > 4 J > J .6

1. YN² WZ N²NÇW

in(i) öz (i)n(e)nçü

İni Öz İnençü

2. Y¹YL¹N¹ WZ N²NÇW

yıl(a)n öz (i)n(e)nçü

Yılan Öz İnençü

3. T¹R¹D¹WŞ K²WL YÇ WR

t(a)rd(u)ş köl iç [ç]or

Tarduş Köl-İç-Çor

4. B²S² : B¹L¹YK¹' B¹R¹YR¹
b(e)ş b(a)l(ı)k[k]a b(a)rır Beş balığa varır
5. B²YZ K¹WT¹L¹G¹
biz kutl(u)g ız. Kutlu
6. B¹WL¹ZWN²
bolzun olsun!

XV. Metin:

Metin: Köktürk harfli 7 satır.

Radloff, 261; Orkun, II, 109; Malov, 48; Granö, 72; Perlee, 23-24; Bazin, 215-216. ¹³

Yazı birazcık silinmeye başlamış. Bu yazıtta da iki tamga var. İlki tipindedir. Diğer ise şeklindeki Kıpçak tamgası.

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽

Harcavbay'in el ile yaptığı istinsah

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 .1
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 .2
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽.1 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 .3
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 .4
 : 𐰽𐰺 .5
 ...𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 .6
 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 .7

¹³ Burada zikredilen tarih kaydı L. Bazin tarafından 1 Ekim 756 olarak hesaplanmıştır.

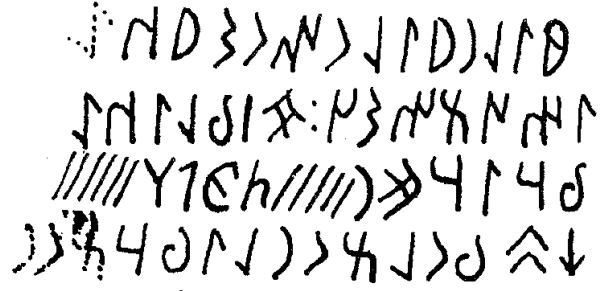
1. B²YÇYN² : Y¹YL¹K¹'
biçin : yılka Maymun yılının
2. T¹K¹Z¹NÇ : Y¹ : K²Y Y¹NKYK¹'
t(o)k(u)z(u)nç (a)y : (i)ki y(a)nğıkā dokuzuncu ayının ikinci
gününde
3. B¹R¹D¹MZ : P// B²S²B¹L¹[YK¹']
b(a)rd(ı)m(ı)z p(e)[y] b(i)şb(a)l[(ı)k[k]a] vardık Pey Beş Balık'a.
4. K¹WT¹L¹G¹ L¹P¹ Y²WZ
kutl(u)g (a)lp yüz Kutlu alp yüz
5. S²WN² W L K²WR²K²Y
sün o/u l² körki sü
6. B¹WL¹ZWN¹
bolzun olsun!
7. K¹WT¹L¹G¹ YR²
kutl(u)g ir Kutlu ...

XVI. Metin:

Metin: Köktürk harfli 4 satır.

Radloff, 265; Orkun, II, 113; Malov, 51-52; Perlee'de yok; Bazin, 214-215.¹⁴

Sert malzeme kullanarak siyah boyayla yazılmış. Çünkü harflerin şekilleri çok kötü çizilmiş.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

NDZNMJNDJNB .1

NNDJIX : NZMKNM .2

1Eh N*YIYD .3

YDNDYKJZK .4

1. Y¹YL¹N¹ Y¹YL¹ WN¹WNÇ Y¹K¹'
yıl(a)n yıl onunç (a)yka
 2. YN² WZ N²NÇW : B²S² : B¹L¹YK¹'
in(i) öz (i)n(e)nçü b(e)ş b(a)l(1)k[k]a
 3. B¹R¹YR¹ MN¹ //// T²G²P L²
b(a)rır m(e)n¹ //// t(e)g(i)p l²
 4. wKT¹ B¹WL¹ZUN¹ L¹Y B¹R¹ZWN
kut bulzun. (a)lı b(a)rzun.
1. yılan yılının onuncu ay(ın)da
 2. İni Öz İnençü Beş-Balık'a
 3. barırım.
 4. kut bulsun. Alarak varsın.

¹⁴ Burada zikredilen tarih kaydı L. Bazin tarafından 6 Kasım 753 olarak hesaplanmıştır.

XVIII. Metin:

Metin: Köktürk harfli 1 satır.

Siyah boyayla yazılmış yazıt çok net. Kelime başında dağ keçisi simgesi gibi bir tamgası var.

NEKJYN

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

NEKJYN .1

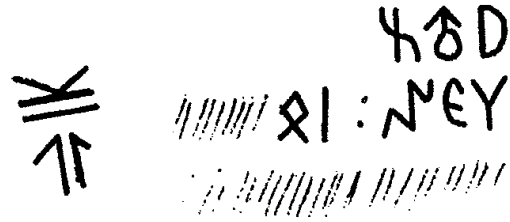
1. K¹R¹' T²G²N²
k(a)ra t(e)g(i)n

Kara Tegin

XIX. Metin:

Metin: Köktürk harfli 3 satır.

Metin fırça ile ve siyah çini mürekkeple yazılmış. Her satırın sonunda bir tamga bulunuyor. İlk satırın sonundaki \cong tamgasını Arkhanen, Gurban Mandal, küçük yazıtta da görüyoruz. İkinci tamga olan $\uparrow\uparrow$ tamgası Kıpçak soyunun tamgası olan $\uparrow\uparrow$ dır.

Harcavbay'ın el ile yaptığı istinsah

$\uparrow\uparrow$.1
 /////////////// $\uparrow\uparrow$: $\uparrow\uparrow$.2
 /////////////// .3

1. Y¹T¹Z
y(o)t(u)z yotuz (?)
2. L²G²N² : S²B² ///////////////
(i)l(i)g(i)n : elini ...
3. /////////////// TAMGA

XXI. Metin:

Metin: Köktürk harfli 1 satır.

Radloff, 265; Orkun, II, 113; Malov, 52.

𐰽𐰺𐰸𐰾 𐰽/ / 𐰽𐰽𐰽𐰾/ / / / / .1

1. R¹K¹'S¹YK¹ // M T²NKR²M
(a)rkasık(a) // m t(e)ñgr(i)m